

БІБЛІОГРАФІЯ У НАУКОВІЙ І ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ЯКОВА ГОЛОВАЦЬКОГО

Тетяна ШВАЧКА,
головна бібліотекарка
науково-дослідного відділу,
Національна бібліотека
України імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-6024-0984
tana757@ukr.net

Анотація. У статті висвітлено діяльність визначного українського поета, етнографа, бібліографа, громадського діяча XIX ст. Я. Головацького. Подано огляд праць ученого, розкрито його бібліографічну діяльність, яка тісно пов'язана з історичними, етнографічними, лінгвістичними та літературознавчими дослідженнями.

Ключові слова: *Яків Головацький, «Руська трійця», українська література, етнографія, бібліографія.*

Видатною постаттю періоду національно культурного відродження й становлення нової літератури на Західній Україні першої половини XIX ст. був український поет, етнограф, фольклорист, історик, бібліограф, співзасновник «Руської трійці», один із зачинателів нової української літератури на Галичині – Яків Федорович Головацький.

Народився Яків Головацький 13 жовтня 1814 р. у с. Чепелі (нині Бродівського району Львівської області) в багатодітній родині греко-католицького священника. Навчався у Львівській початковій школі (1820–1825), Львівській гімназії (1825–1831) та на філософському факультеті Львівського університету [5].

Формування світогляду й культурних інтересів Я. Головацького припало на період найінтенсивнішого розвитку українського романтизму та піднесення суспільної активності студентства 1830 х рр. на

Галичині. Саме тоді він познайомився із М. Шашкевичем та І. Вагилевичем і поєднав свою літературну, наукову й громадську діяльність з їхньою. Результатом цієї співпраці стало створення демократично-просвітницького та літературного гуртка «Руська трійця», члени якого, як писав К. Левицький, ставили собі за мету «працювати ціле життя для добра руського (українського) народу і відродження руської народної словесності», тобто рідної української мови [1, с. 7].

Вивчаючи життя, традиції та історію українців, Я. Головацький упродовж 1830 х рр. подорожував багатьма містечками та селами Галичини, Буковини та Закарпаття, збирав та записував народні пісні, досліджував рукописи й стародруки церков та монастирів. Прагнувши отримати досвід опрацювання стародруків та рукописних пам'яток, Я. Головацький вивчав особові збірки документів та приватні бібліотеки на запрошення їхніх власників. Зокрема, навесні 1932 р. спільно з І. Вагилевичем вирушив у село Диків упорядковувати бібліотеку графа Я. Тарновського. У результаті археографічних занять вони виявили та опрацювали цінні пам'ятки давньоукраїнського законодавства – списки Кормчої книги XII–XIII і XV ст. із текстами статутних грамот князів Володимира Святославича і Ярослава Володимировича (Мудрого) та інші актові джерела XIV–XV ст.

У 1833 р. члени гуртка «Руська трійця» уклали першу рукописну збірку власних поезій та перекладів під назвою «Син Русі», яка повинна була заохотити гуртківців писати власні твори народною мовою.

Яків Головацький також є співавтором забороненої цензурою збірки «Зоря» (1834), в якій члени гуртка хотіли помістити народні пісні, свої віршовані та прозові твори, переклади, історичні та публіцистичні матеріали. На жаль, через цензуру їм не вдалося реалізувати цю ідею. За словами І. Франка «літературна збірка "Зоря" мала бути виразом нових, щиро народних і zarazом слов'янофільських змагань галицько-руської молодіжі» [4, с. 273].

Вагомим внеском «Руської трійці» у розвиток нової української (руської, за тогочасною термінологією) літератури на Галичині було видання у Будапешті альманаху «Русалка Дністровая» (1837), де замість язичія (один із типів штучно витвореної книжної мови на Галичині, Буковині та Закарпатті XIX ст.) застосували живу народну мову, заклали основи нової української літератури на теренах Західної України. В ньому було вміщено вірш Я. Головацького «Два віночки», здійснені ним переклади сербських народних пісень «Три зозулі» і «Смерть минулих», фольклорні записи, а також деякі бібліографічні

матеріали. В альманасі найповніше змогли зреалізуватися літературні й наукові погляди Я. Головацького та його товаришів і без якого важко було б уявити подальший розвиток галицького письменства. У квітні 1837 р. майже весь тираж «Русалки Дністрової» було конфісковано, а світ побачило лише 200 примірників.

Значущість видання «Русалки Дністрової» належно зуміли оцінити творці української літератури та культури. У листі від 17 квітня 1837 р. Т. Павлович писав, що «Русалка Дністровая» – це «перша книга, написана простою народною українською мовою і надрукована нашими громадянськими буквами» [2, с. 84]. І. Франко відзначив, що «"Русалка Дністровая", хоть і який незначний її зміст, які незначні думки в ній висказані, була свого часу явищем наскрізь революційним» [3, с. 90].

У 1846 р. під псевдонімом Гаврило Русин у журналі «Річники слов'янської літератури, мистецтва і науки» (Лейпциг) надруковано німецькою мовою статтю Я. Головацького «Становище русинів у Галичині», в якій він різко розкритикував політику уряду в національному питанні в Галичині й виступав проти переслідування національно свідомої інтелігенції.

Яків Головацький брав участь в укладанні та виданні літературно-наукового альманаху «Вінок русинам на обжинки» (1846–1847, ч. 1–2), де вмістив свої романтичні поезії «Весна», «Туга за родиною», «Річка», «Над Прутом», а також 20 сербських пісень, перекладених українською мовою.

У 1848 р. Я. Головацький був учасником першого просвітницького собору (з'їзду) руських учених у Львові, де 23 жовтня виголосив головну доповідь «Розправа о язичі южноруськім і его наречіях», виступивши на захист рідної мови, підкресливши її абсолютну самостійність та самотність. У 1850 р. видав збірник матеріалів з'їзду «Исторический очерк основания Галицко-русской матицы и справозданье первого Собора ученых руських», де опублікував свою доповідь та промови інших учасників з'їзду (М. Устияновича, Й. Левицького).

Упродовж 1848–1867 рр. учений займався викладацькою діяльністю, ставши першим професором кафедри руської словесності (української мови та літератури) Львівського університету, був деканом філософського факультету (1858–1859) та ректором навчального закладу (1863–1864). У Львівському університеті він заклав основи україністики та слов'янознавства, які отримали розвиток у діяльності його наступників.

На початку 1850-х рр. Я. Головацький заснував бібліотеку «Народ-

ного дому» у Львові. На його прохання автори і видавці надсилали до цієї бібліотеки по одному примірнику своїх творів. Також він був завзятим книголюбом і популяризатором друкованого слова, тому щедро дарував свої книжки як приватним особам, так і бібліотекам, товариствам, навчальним закладам. Зокрема, передав чимало книжок Одеській міській бібліотеці (нині – Одеська національна наукова бібліотека), бібліотеці «Народного дому» у Львові та народній бібліотеці м. Средець (Болгарія).

У 1867 р. Я. Головацький переїхав з сім'єю до м. Вільно (нині – Вільнюс, Литва). Протягом 1867–1888 рр. був головою Віленської археографічної комісії для розгляду давніх актів, працював кустошем (хранителем) бібліотеки Віленського університету, виконував обов'язки голови тимчасової комісії з упорядкування Віленської публічної бібліотеки і музею.

Яків Головацький є автором низки праць з літературознавства, філології й історії освіти в Галичині: «Граматика руського язика» (1849), «Три вступительніі преподаванія о рускій словесности» (1849), «Хрестоматія церковно-славянская и древнерусская» (1854), «Очерк старославянского баснословия или мифологии» (1860), «Начало и действие Львовского Ставропигийского братства по историческо-литературному отношению» (1860), «О первом литературно-умственном движении русинов в Галиции со времен Австрийского владения в той земле» (1863) та ін.

Результати наукових досліджень Я. Головацького з етнографії, історії та географії Галичини, Буковини й Закарпаття відображено в його працях: «Великая Хорватия или Галицко-Карпатская Русь» (1841), «Исторические сведения о Буковине» (1869), «Об исследовании памятников русской старины, сохранившихся в Галичине и Буковине» (1871), історично-географічному нарисі «Карпатская Русь» (1875), «О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии» (1877), «Древние предания о городе Галиче и его окрестностях» (1879), «Географический словарь западославянских и югославянских земель и прилежащих стран» (1877, виданий 1884), «Материалы по истории Галичины» (1886) та ін.

Велику наукову цінність має етнографічна праця Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», яка вийшла окремим виданням у 1878 р. (т. 1–4) з доповненням мапи «Этнографическая карта русского народонаселения Галичины, северо-восточной Угрии и Буковины».

Як багатогранна особистість Я. Головацький зробив вагомий внесок у розвиток української бібліографії. Бібліографічна діяльність ученого тісно пов'язана з його історичними, етнографічними, лінгвістичними та літературознавчими дослідженнями. Він брав безпосередню участь у розробленні бібліографічних матеріалів до альманаху «Русалка Дністровая», де було вміщено його бібліографічну працю «Коротка відомість о рукописах слов'янських і руських, находящихся в книжнице монастыря св. Онуфрия у Львові» (1837). Тут описано 24 старовинні рукописні книги з зібрань однієї з львівських монастирських бібліотек, наведено відомості про формат, кількість аркушів і статей, переклад, мову, наявність дефектів у примірниках тощо.

Значний бібліографічний матеріал представлено в літературному збірнику «Галичанин», який видавав Я. Головацький у 1862–1863 рр. спільно з українським письменником, журналістом і редактором Б. Дідицьким. У 1863 р. в альманасі надруковано працю Я. Головацького «Библиография Галицко-русская с 1772–1848 года», в якій бібліограф описав 127 книг і брошур, виданих в Галичині.

Яків Головацький був укладачем щорічних списків літератури – «Библиографический список русских книг, изданных в 1864 г.» і «Библиографический список русских книг, изданных в 1865 г.», опублікованих у «Науковом сборнике» Галицько-Руської матиці.

Помітне місце у творчому доробку вченого займають праці бібліотекознавчого і книгознавчого характеру, які містять відомості про друкарство («Библиотека «Народного дома», «Несколько слов о «Библии» Скорины и о рукописной русской библии из XVI столетия, обретающейся в библиотеке монастыря св. Онуфрия во Львове» (1865)) та видавничу справу в Україні («Обозрение славяно-русской письменности и народного образования в Червонной Руси до занятия Галиции и Лодомерии австрийским кордоном»).

До наукових досягнень ученого як одного з перших бібліографів у Західній Україні належать бібліографічні покажчики: «Библиография по языку и литературе за 1837–1861 гг.» (рукопис, не опубліковано), «Библиографические находки во Львове» (1873) та «Дополнение к Очерку славянорусской библиографии В. М. Ундольского» (1874). Доповнення Я. Головацького до цієї бібліографії супроводжувалися широким вступним словом, у якому висловив власні міркування про стан, завдання і методику бібліографування слов'янських стародруків. Після вступного слова у хронологічному порядку подано 759 назв слов'янських друків за час від 1551 по 1865 рр.

Яків Головацький, ймовірно, є автором «Славянской библиогра-

фии» і «Школьной библиографии» (таку версію висунули у своїх дослідженнях українські бібліографи М. Гуменюк, І. Левицький і В. Коцовський). «Славянская библиография» містить бібліографічну програму збірника «Галичанин», складається зі вступу та двох розділів: «Украинская словесность» і «Обзор югославянской журналистики». «Школьная библиография» містить список із 52 підручників для західноукраїнських народних і середніх шкіл, виданих з 1848 по 1863 рр. Віденським книговидавництвом, Ставропігійським інститутом, Галицько-Руською матицею і приватними особами.

Перу вченого належить рецензія на бібліографічну працю «Bibliografie polska» К. Естрайхера, в якій він слушно зауважив, що автор надто «розширив» рамки польської національної бібліографії, залучивши до неї і чесько-моравські видання.

Серед останніх праць, які видав Я. Головацький, є бібліографічні покажчики: «Первые учебники Галицкой Руси под австрийским правительством, изданные сто лет тому назад» (1887) та «Первенцы галицко-русской письменности с 1848 года» (1888).

Як громадський діяч Я. Головацький у своїх політичних і релігійних переконаннях не був послідовним. Водночас, не зважаючи на суперечливі моменти у житті та творчості Я. Головацького, він є визначним українським етнографом, фольклористом, істориком, бібліографом, одним із зачинателів українського руху просвітництва та яскравим представником інтелігенції Галицької України першої половини XIX ст.

Література:

1. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914 рр. На підставі споминів. Львів : [б. в.], 1926. 736 с.
2. «Русалка Дністрова» : Документи і матеріали / упоряд. Ф. І. Стеблій та ін. ; АН УРСР, Ін т сусп. наук та ін. Київ : Наук. думка, 1989. 544 с.
3. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1980. Т. 26 : Літературно критичні праці (1876–1885). 462 с.
4. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1984. Т. 41 : Літературно критичні праці (1890–1910). 683 с.
5. Швачка Т. О. Головацький Яків Федорович. Українська бібліотечна енциклопедія ; Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. Дата оновлення: 26.08.2020. URL: <https://nlu.org.ua> (дата звернення: 22.10.2022).

BIBLIOGRAPHY IN YAKIV HOLOVATSKYI'S SCIENTIFIC AND CREATIVE HERITAGE

T. Shvachka,
chief librarian,
Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine
ORCID: 0000-0002-6024-0984

Annotation. The article describes the activities of a prominent Ukrainian poet, ethnographer, bibliographer, public figure of the 19th century Y. Holovatskyi. An overview of the scientist's works is presented. His bibliographic activity closely related to historical, ethnographic, linguistic and literary studies is revealed.

Key words: *Yakiv Holovatskyi, «Ruska Triitsia», The Ruthenian Triad, Ukrainian literature, ethnography, bibliography.*